

recht aan dat vdB. wat dat betreft een diametraal andere positie innam. Wel benadruk ik in een bredere context dat er na 1910 oppositie ontstond tegen de objectivistische en triomfalistische aspecten van de mannenbroeders-kultuur. Dat leidde in de GK ter rechter- én linkerzijde tot een *pleidooi vóór vormen van piëtisme en tegen vormen van verwereldlijking die herinneren aan een soortgelijke positie als de boetegezant vdB. innam*. Sommigen refereerden daarbij aan het 'gereformeerde', anderen - zoals Netelenbos - aan het 'ethische' piëtisme. En juist de laatsten beriepen zich voor hun toenadering tot de in de Hervormde Kerk achtergebleven ethisch-konfessionelen op het Doleantie-kerkbegrip van vdB.

Twee lijnen vanuit òf naar Van den Bergh?

Ik kan Schram ten dele volgen in zijn kritische vraag of deze laatste legitimatie wel (geheel) terecht was. In 'De Voormannen' verwijs ik naar een bespreking van H. Bouma, 'De Vereniging van 1892' (in GTT, 1967, 302), waarin C. Augustijn waarnam dat zich omstreeks 1890 twee standpunten voordeden: zag bijvoorbeeld Van den Bergh de Doleantie primair als een protestbeweging die zich op de NHK moest blijven richten, bijvoorbeeld Ploos van Amstel spitste de ook door vdB. gedeelde 'vrije kerk'-conceptie veel sneller toe op een zelfstandige formatie van Gereformeerde Kerken, die de legitieme continuïteit van de NHK moesten overnemen. Wij weten - gezien de vroege dood van vdB. - niet hoe diens visie zich in deze nieuwe omstandigheden ontwikkeld zou hebben. Vastgesteld kan slechts worden dat ook vdB. in 1889/1890 instemde met het streven naar vereniging van Afgescheidenen en Dolerenden, maar tevens bleef vasthouden aan zijn Doleantie-kerkbegrip (Schram, 159). In dit kerkbegrip werd een onderscheid gemaakt tussen kerk in de normatieve zin van het woord, die bestond uit de gereformeerde plaatselijke gemeenten, én 'de organisatie van 1816'.

De generaties die omstreeks 1920 leefden diskussieerden uiteraard in een andere context, die bepaald werd door een tweetal ontwikkelingslijnen. *Institutioneel* gezien hadden de GK zich naast de NHK ontwikkeld als een concurrerend alternatief op de kerkelijke 'markt'. *Inhoudelijk* gezien was er sprake van een verdere ontwikkeling van de Kuyperiaanse leer van de pluriformiteit der kerk en van het onderscheid tussen kerk-als-instituut en -als-organisme. En in het kader van het samenspel van deze beide lijnen moesten nieuwe standpuntbepalingen plaatsvinden. Wanneer wij ons nu beperken tot diegenen die zich o.a. op vdB.'s Doleantie-kerkbegrip